

โครงการส่งเสริมและ อนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น “เลื้อจันทบูร ชุมชนบ้านบางสระเกล้า จังหวัดจันทบุรี”

โดย

คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
ประจำปีการศึกษา 2562

เส้นจันตบุง

เส้นจันตบุง หมายถึง

เส้นกกและผลิตภัณฑ์แปรรูปจากเส้นกก ซึ่งทอด้วยกกและปอกระเจาที่ปลูกในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และ ชายฝั่งทะเลในเขต 5 อำเภอของจังหวัดจันทบุรี ได้แก่ อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอกำแพง อำเภอขลุง และอำเภอนายายอาม และนำมาผ่านกระบวนการทอเส้นด้วยมือผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สืบทอด กันมากกว่า 100 ปี

1. รูปแบบของผลิตภัณฑ์เสื้อจันทบูร

1.1 เสื้อผืน คือ

เสื้อกทที่ผ่านกระบวนการทอเป็นผืนและเย็บขอบให้เรียบร้อยโดยปกติ

ขนาดมาตรฐาน เสื้อผืน

เสื้อ 5 คืบ

กว้าง 90 ซม. x ยาว 180 ซม.

เสื้อ 6 คืบ

กว้าง 110 ซม. x ยาว 180-190 ซม.

เสื้อ 7 คืบ

กว้าง 130 ซม. x ยาว 190 ซม.

เสื้อ 8 คืบ

กว้าง 148 ซม. x ยาว 195 ซม.

เสื้อ 9 คืบ

กว้าง 165 ซม. x ยาว 200 ซม.

เสื้อ 10 คืบ

กว้าง 190 ซม. x ยาว 200 ซม.

1.2 เสื้อบุฟองน้ำ คือ

เสื้อกทที่ผ่านกระบวนการทอเป็นผืนและนำฟองน้ำมาบุทั้งผืนแล้วเย็บขอบให้เรียบร้อย เมื่อนำไปใช้ปูรองนั่งจะนุ่มกว่าเสื้อผืนที่ไม่ได้บุฟองน้ำ โดยมีขนาดเช่นเดียวกับเสื้อผืน

1.3 เสื้อพับ คือ

เสื้อกทที่ผ่านกระบวนการทอเป็นผืนแล้ว และนำมาตัดเป็น 2-3 ส่วน และเย็บต่อกันให้เป็นผืนด้วยผ้าหรือวัสดุอื่น อาจบุฟองน้ำเพื่อเพิ่มความนุ่ม ทำให้สามารถพับได้และสะดวกในการใช้งานมากขึ้น โดยมีขนาดเช่นเดียวกับเสื้อผืน

1.4 ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากเสื้อกท คือ

การนำเสื้อผืนไปใช้เป็นวัตถุดิบหลักในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระเป๋า หมอน ที่รองจาน กล่องใส่ทิชชู หมวก เป็นต้น

2. ลักษณะทางกายภาพ

2.1 สี ของเสื่อจันทบุรี

- (1) แบบไม่ย้อมสีกกและเส้นเอ็นปอกระเจา เสื่อจันทบุรีที่ได้ จะมีสีเหลืองอมขาวตามธรรมชาติ
 - (2) แบบย้อมสีกกและเส้นเอ็นปอกระเจา เสื่อจันทบุรีที่ได้ จะมีสีสันทอดลายที่สวยงาม สามารถย้อมได้หลากหลายสี และนำมาทอผสมกันได้
- ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การออกแบบของผู้ผลิต และความต้องการของลูกค้า

2.2 ลวดลาย

ลายของเสื่อจันทบุรีดั้งเดิมเป็นลาย ดำแดง แต่ปัจจุบันได้มีการออกแบบ สร้างสรรค์ และคิดค้นลายเสื่อใหม่ ๆ มากกว่า 80 ลาย ตัวอย่างเช่น ลวดขัด 1 ลายขัด 3 ลายดอกพิกุล 1 ดอก ลายดอกพิกุล ลายถั่วพู ลายบานบุรี ลายรังผึ้ง ลายโคมญี่ปุ่น ลายสร้อยสุมาลี ลายสี่เหลี่ยมพริศ ลายสี่เหลี่ยมเรีงรำ เป็นต้น

ลายดั้งเดิม

2.3 วัสดุ

- (1) ตันกกและปอกระเจา ซึ่งปลูกในพื้นที่ 5 อำเภอของจังหวัดจันทบุรี ได้แก่ อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอลុង อำเภอท่าใหม่ และ อำเภอนายายอาม
- (2) สีย้อมเส้นกก ใช้สีย้อมหนังเพราะผิวของกกมีลักษณะเหมือนหนัง ซึ่งหากใช้สีย้อมด้าน ไม่ได้ผลดีเท่าที่ควรหาซื้อสีย้อมได้จากร้านค้าที่จำหน่าย สีย้อม ในจังหวัดจันทบุรีและจังหวัดข้างเคียง

3. กระบวนการผลิต

3.1 ขั้นตอนการจัดเตรียมกก

พื้นที่เพาะปลูก

ต้องอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำและชายฝั่งทะเลในเขต 5 อำเภอของจังหวัดจันทบุรี ได้แก่ อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอลุมพุก อำเภอท่าใหม่ และ อำเภอนายายอาม

พันธุ์กก (เหง้ากก)

+ ต้องเป็น “กกจันทบูร” มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า “*Cyperus Corymbosus* Roth” ลักษณะลำต้น ลำต้นส่วนบนใกล้กับช่อดอกจะเป็นสามเหลี่ยม ลำต้นมีสีเขียวเข้ม เป็นมัน มีขนาดความสูง 1-2 เมตร ดอกมีขนาดเล็ก เป็นฝอย อยู่รวมกันเป็นช่อดอก เมื่อดอกอ่อนจะมีสีเขียวอ่อน พออายุมากขึ้น ดอกจะกลายเป็นสีน้ำตาลอ่อน ใบประดับของช่อดอกจะมีลักษณะเป็นแผ่นยาวเรียว ส่วนปลายแหลมสั้นกว่า ความยาวของช่อดอก

+ สามารถนำเหง้ากกจากแปลงนากกเดิมมาแบ่งเป็นเหง้าเล็ก ๆ เพื่อปักดำในนากก และขยายพันธุ์ต่อได้

4 “เสื่อจันทบูร ชุมชนบ้านบางสระเก้า จังหวัดจันทบุรี”

การปลูก

- ปลูกได้ทุกช่วงฤดู
- ใส่ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักรองพื้นก่อนปลูก
- มีการบันทึกข้อมูลวันที่ปลูก

การดูแลรักษา

- กำจัดวัชพืชด้วยวิธีที่เหมาะสม
- ใส่ปุ๋ยบำรุงต้นกกหลังจากปักดำแล้วประมาณ 2 อาทิตย์
- เมื่อลำต้นยาวประมาณ 90-120 เซนติเมตร ใส่ปุ๋ยอีกครั้งและเว้นระยะ 15 วัน จึงเก็บเกี่ยว
- กำจัดศัตรูพืชขนาด เช่น เพลี้ยไฟ ฯลฯ

การเก็บเกี่ยว

- นกกกดำใหม่สามารถเก็บเกี่ยวได้เมื่ออายุประมาณ 120-150 วัน ข้อสังเกตกกที่เหมาะสมการเก็บเกี่ยว คือ ดอกกกมีสีออกเหลือง (กกอ่อน = ดอกสีขาว, กกแก่ = ดอกสีน้ำตาล)
- ใช้อุปกรณ์ “เคียงตัดกก” เกี่ยวให้ต้นกกโดยเหลือตอกกไว้ ประมาณ 10-15 เซนติเมตร
- เอาวัชพืชออก กระทุ้งให้ลำต้นเสมอกัน และมีดรวมกัน

การจักกก

- นำกกสดมาผ่าเป็นซีกเล็ก ๆ 4-6 ซีกต่อต้น หรือขนาดความกว้างประมาณ 5 มิลลิเมตรต่อซีก
- ใช้มีดขูดเยื่อสีขาวที่อยู่แกนกลางของกกทิ้งเหลือไว้แค่เปลือกนอกสีเขียวและเส้นใยบาง ๆ เท่านั้น

การตาก การย้อมสี

- นำกกจักแล้ว มัดปลายรวมกันประมาณ 1 กำมือ แล้วนำไปตากให้แห้งใช้เวลาประมาณ 4-5 วัน
- นำกกที่ตากแห้งมาแช่น้ำค้างคืนไว้ประมาณ 10-12 ชั่วโมง
- นำสีย้อมที่ต้องการใส่ในน้ำเดือดในอัตราส่วน 1 ช้อนกาแฟต่อกก 1 มัด
- ใช้เวลาในการย้อมสีครั้งละ 5 นาที โดยพลิกไปมาในน้ำเดือด แล้วยกกกออกนำไปล้างน้ำและตากแดดให้แห้ง ใช้เวลาประมาณ 1-2 วัน

การเก็บรักษา

- กกที่ผ่านกระบวนการย้อมและตากแดดจนแห้งแล้วสามารถเก็บไว้ในที่ร่มรอการนำไปทอเสื่อต่อไป

3.2 การผลิตปอกระเจา

พื้นที่เพาะปลูก

ต้องอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำและชายฝั่งทะเลในเขต 5 อำเภอของจังหวัดจันทบุรี ได้แก่ อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอลុង อำเภอกำใหม่ และ อำเภอนายายอาม

เมล็ดพันธุ์

สามารถใช้เมล็ดพันธุ์ปอกระเจาที่ได้จากการเก็บจากต้นปอกระเจาที่แก่จัด แล้วนำมาตากให้แห้ง

สามารถซื้อเมล็ดพันธุ์ปอกระเจาจากเกษตรกรรายอื่นหรือตามร้านขายเมล็ดพันธุ์ทั่วไป

การปลูก

ปลูกช่วงฤดูฝน ช่วงเดือนเมษายน-กรกฎาคม

มีการบันทึกข้อมูลวันที่ปลูก

ใช้เมล็ดพันธุ์ ประมาณ 5-7 กิโลกรัม ต่อพื้นที่ 1 ไร่

การดูแลรักษา

กำจัดวัชพืช โดยการถอนออกจากแปลง

การใส่ปุ๋ยบำรุงต้น ประมาณ 15 วันต่อครั้ง ประมาณครั้งละ 10 กิโลกรัมต่อไร่

การเก็บเกี่ยว

เก็บเกี่ยวเมื่อต้นปอมีความยาวประมาณ 120-250 เซนติเมตร

ข้อสังเกตต้นปอที่เหมาะสมในการเก็บเกี่ยวจะเริ่มออกดอก

การลอกปอ

แกะและลอกเอาเฉพาะเปลือกตลอดลำต้น

ใช้มีดบาง ๆ ขูดผิวออกให้เหลือแต่เส้นใยที่มีความยาวพอควรไม่หนาจนเกินไป

การทางปอ

ใช้ตะปูตอกลงบนไม้เรียงกัน

นำปอที่ฉีกและขูดเปลือกออกแล้วมากดลงตะปู เว้นโคนต้นไว้ ประมาณ 10 เซนติเมตร

ดึงโคนต้นผ่านตะปูทำให้บ่อแยกออกเป็นเส้นเล็ก ๆ

มัดรวมกันแล้วนำไปตากให้แห้ง รอกการนำไปย้อม และปั่นเป็นเอ็นปอกระเจาต่อไป

การปั่นปอ

ใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “ไมปั่นปอ” สำหรับปั่นหรือฟั่นเส้นปอเล็ก ๆ

ให้พันกันเป็นเกลียวต่อกันเป็นเส้นยาวตลอด

ใช้ “กระว้าง” สำหรับรวมเส้นเอ็นไม้ให้พันกันยุ่งเหยิง

การเก็บรักษา

เก็บเส้นเอ็นปอกระเจาเป็นม้วน ๆ ละ ประมาณ 1 กิโลกรัม

และใช้ในการตากเส้นเอ็นปอกระเจา ก่อนที่จะเก็บม้วน

3.3 การผลิตเสื่อจันทบุรี

พื้นที่ผลิต

ต้องอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำและชายฝั่งทะเลในเขต 6 อำเภอของจังหวัดจันทบุรี ได้แก่ อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอขลุง อำเภอกำแพง อำเภอฉะเชิงเทรา และอำเภอมะขาม

การเตรียมอุปกรณ์

ฟืม

ฟืม เป็นเครื่องมือสำหรับทอเสื่อให้แน่น และเป็นตัวกำหนดขนาดความกว้างของเสื่อ ซึ่งฟืมมีหลายขนาดตั้งแต่ 12 เซนติเมตร ไปจนถึง 200 เซนติเมตร ซึ่งมีทั้ง ชั้นเดียว และสองชั้น ฟืมทั้ง 2 ชนิดนี้มีความแตกต่างและสังเกตได้ คือ ฟืมที่ใช้ทอเสื่อ ชั้นเดียว ฟืมฟืมจะห่าง และมีขนาดความกว้างของฟืมฟืมกว้างกว่าเมื่อเทียบกับ ฟืมสำหรับทอเสื่อ 2 ชั้น ส่วนฟืมที่ใช้ทอเสื่อ 2 ชั้น ฟืมฟืมจะถี่ และมีขนาดความกว้าง ของฟืมฟืมแคบกว่าเมื่อเทียบกับเสื่อชั้นเดียว

ไม้พุ่ง

ไม้พุ่ง หรือ ไม้ส่งกก ใช้สำหรับพุ่งเส้นกกเพื่อสอดเส้นกกให้เข้าไปอยู่ระหว่างเอ็นเสื่อ โดยการใช้เส้นกกพันปลายไม้แล้วพุ่ง ไม้พุ่งกจะมีขนาดความยาวประมาณไม่เกิน 257 เซนติเมตร (11 คืบ) มีลักษณะกลมขนาดประมาณนิ้วก้อย ตรงปลายไม้ทำเป็นเดือยยาวและแหลม หรือใช้โลหะทำเป็นเดือยก็ได้เพื่อใช้สำหรับพันเส้นกก

มีารองเอ็น

มีารองเอ็น ใช้สำหรับรองเอ็นเสื่อที่เพิ่งเสร็จแล้วให้ตั้ง มีารองเอ็นจะวางห่างจากแนวกระดุมพุ่มประมาณ 60-80 เซนติเมตร เมื่อกอเสื่อคืบหน้าไปต้องเลื่อนมีารองเอ็นเดินหน้าให้ห่างออกไปจากแนวกระดุมพุ่มเป็นลำดับ มีารองเอ็นที่ใช้กันโดยทั่วไปนั้นมีขนาดประมาณไม่เกิน 210 เมตร ซึ่งนำไปใช้ได้กับพุ่มทอเสื่อทุกขนาด มีารองเอ็นมีความสำคัญในการทอเสื่อและเป็นอุปกรณ์ที่ช่วยยกเอ็นเสื่อในช่วงที่จะกอให้สูงขึ้นกว่าระดับธรรมดา ซึ่งจะช่วยให้อ่อนนุ่มในช่วงที่จะกอให้สูงขึ้นกว่าระดับธรรมดาและตั้งทำให้ใช้พุ่มกระดุมเส้นกกได้แน่นยิ่งขึ้น เพราะถ้าไม่มีมีารองเอ็นช่วยรองรับจะทำให้เอ็นเสื่อช่วงที่ทอนั้นหย่อนด้วยน้ำหนักของพุ่มทำให้ทอลำบาก

ไม้ขัดเอ็น

ไม้ขัดเอ็น ใช้สำหรับขัดเอ็นเสื่อในบริเวณหัวและท้ายของเอ็นยื่นเพื่อให้เอ็นแต่ละเส้นตั้งและแยกออกจากกัน ไม้ขัดเอ็นส่วนใหญ่ทำมาจากไม้ไผ่มีความกว้างประมาณ 2 เซนติเมตร หน้าประมาณ 0.5 เซนติเมตร มีลักษณะเป็นแผ่นบางในการทอเสื่อแต่ละครั้งมักใช้ไม้ขัดเอ็น ประมาณ 2-4 อัน (ขัดหัว-ขัดท้าย)

มีารองนั่ง

มีารองนั่งขณะทอเสื่อ ใช้สำหรับรองนั่งในขณะทอเสื่อ ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่กระดุมพุ่มเป็นผู้ใช้ มีารองนั่งต้องขยับเลื่อนตามความยาวของเสื่อที่ทอ การทอเสื่อทุกของจันทบูรเป็นการทอเสื่อที่ใช้หูกแบบนอนระนาบกับพื้น จึงต้องมีมีารองนั่งขณะทอที่มีความสูงพอดีกับระดับเอ็นเสื่อที่ทอ เพื่อวางไว้ใ้เอ็นเสื่อให้มีระดับเดียวกัน

ไม้จึ่งเอ็น

ไม้จึ่งเอ็น ใช้สำหรับจึ่งเอ็นทอเสื่อทั้งหัวและปลายเสื่อ จำนวน 2 อัน ไม้จึ่งเอ็นต้องมีลักษณะเป็นไม้กลม ปัจจุบันนิยมใช้ไม้ไผ่เพราะหาได้ง่าย ไม้จึ่งเอ็นมีเส้นผ่านศูนย์กลาง ประมาณ 3-4 นิ้ว ยาวประมาณ 2 เมตร ซึ่งความยาวของไม้จึ่งเอ็นจะยาวกว่าขนาดของพุ่มหรือขนาดของเสื่อที่ทอเล็กน้อย ชาวบ้านบางแห่งเรียก “คานเป็น”

ตุ๊กตาหรือไม้ค้ำ

ตุ๊กตาหรือไม้ค้ำ ใช้สำหรับรองรับไม้จึ่งเอ็น เพื่อให้ระดับของเอ็นสูงจากพื้น ความสูงพอดีกับตุ๊กตาที่มีขนาดพอดีมีส่วนช่วยในการพุ่งกกได้นิ่งขึ้น ทั้งนี้ขนาดความสูงจะขึ้นอยู่กับการกะประมาณความสูงตามความถนัดของคนพุ่งกก หอกอเสื่อ 1 ชุดต้องใช้ตุ๊กตา 4 อัน

ไม้พุ่ง

ไม้คาน ใช้จำนวน 2 อัน ใช้ผูกติดกับไม้หลักที่ฝังจมลงในพื้น ช่วยในการยึดไม้ซุงเอ็น ให้ตั้ง สม่่าเสมอ และช่วยผ่อนแรงดึงไม้ให้ซุงเอ็นแน่น (ลักษณะของสิ่งที่โค้งหรือบูนจาก แแนวหรือระดับ) ขนาดของไม้คานจะมีขนาดใหญ่ กว่าไม้ซุงเอ็นเล็กน้อย ส่วนความยาว มีขนาดเท่ากัน ชาวบ้านบางแห่งเรียก “คานตาย”

ไม้หลัก

ไม้หลัก ใช้สำหรับฝังลงดินเพื่อเป็นหลักยึดที่มั่นคงให้กับไม้ซุงเอ็น ซึ่งจะปักตายอยู่กับที่ บางแห่งจะใช้เหล็กเส้นขนาดใหญ่แทน

**ไม้คัด
เส้นลวย**

ไม้คัดเส้นลวย มีลักษณะกลมเท่าไม้พุ่งกก แต่ต้องยาวกว่าความกว้างของเสื่อ เล็กน้อย จะใช้เฉพาะเสื่อเม้มริม สำหรับจัดเอ็นเส้นริมสุดของทั้งสองข้างให้ลวย เพื่อสะดวกในการเม้มริม

เชือก

เชือก สำหรับผูกไม้ซุงเอ็นกับคานและผูกคานเข้ากับหลัก เพื่อยึดโครงสร้าง ส่วนต่าง ๆ ให้อยู่ด้วยกันและช่วยให้เอ็นเสื่อตั้ง นิยมใช้เชือกมะนิลา ขนาดเส้น ผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร บางแห่งใช้สายพานแทน บางแห่งอาจ ใช้เกลียวเร่งแทน

เชือก

เชือก สำหรับผูกไม้ซุงเอ็นกับคานและผูกคานเข้ากับหลัก เพื่อยึดโครงสร้าง ส่วนต่าง ๆ ให้อยู่ด้วยกันและช่วยให้เอ็นเสื่อตั้ง นิยมใช้เชือกมะนิลา ขนาดเส้น ผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร บางแห่งใช้สายพานแทน บางแห่งอาจ ใช้เกลียวเร่งแทน

เทียน

เทียน ใช้ในการรูดเอ็นเสื่อเพื่อให้เอ็นเสื่อลื่นและช่วยลดความฝืด ทำให้กระทบ พืมได้ง่ายและเบาแรงขึ้น

**หินขัด
เสื่อ**

หินขัดเสื่อ มีไม้สำหรับขัดเงาเสื่อที่ทอเสร็จแล้วให้มันเงา หินที่ใช้ขัดเสื่อนั้นควรมีผิวเนียนเรียบ เป็นมัน และมีน้ำหนักพอที่จะกดทับเสื่อให้เรียบเป็นเงาได้

**มิด
ขนาดเล็ก**

มิดขนาดเล็ก ใช้เป็นมิดจกก็ได้ หรือมีไว้สำหรับตัดริมเสื่อส่วนที่เม้มแล้วให้ชิด ผืนเสื่อ

กรรมวิธีการทอเสื่อ

- การร้อยเส้นเอ็น มีหลายแบบขึ้นอยู่กับลวดลายของเสื่อ
- การทอเสื่อ การทอเสื่อโดยปกติต้องใช้คนทอเสื่อ 2 คน

คนทอ มีหน้าที่พลิกพืมให้คว่ำหงายและกระทบเส้นกกพร้อมกับการคอยสังเกตลักษณะของเส้นกกที่กระทบกันนั้นขาดโค้งงอหรือไม่ และสังเกตว่าพุ่งกกสีถูกต้องตามลายเสื่อที่ทอหรือไม่

คนพุ่ง มีหน้าที่พุ่งเส้นกกเข้าไปในช่องว่างระหว่างเส้นเอ็นทีละ 1 เส้น และการกำหนดลวดลายของเสื่อ เนื่องจากเสื่อจะออกมาในรูปลักษณะหรือลวดลายอย่างไร ขึ้นอยู่กับคนพุ่งว่าจะพุ่งเส้นกกสีใด เป็นต้น

การทอเสื่อ

คนทอจะนั่งบนม้านอนนั่งเป็นผู้ทำหน้าที่คว่ำพืม-หงายพืม เพื่อให้ช่องว่างระหว่างเส้นเอ็น และคนพุ่งใช้ไม้พุ่งเส้นกกทีละเส้นผ่านช่องระหว่างเส้นเอ็น แล้วชักไม้พุ่งออก คนทอจะกระทบพืมให้เส้นกกแน่นเสมอกัน (พุ่งเส้นกก 1 เส้น/ครั้ง กระทบพืม 1 ครั้ง) ทำแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนแล้วเสร็จเป็นผืนเสื่อ เพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในการทำผลิตภัณฑ์เสื่อรูปแบบต่างๆ

ระยะเวลาในการทอ

เสื่อจันทบูรใช้กกที่ผ่าเป็นซี่เล็ก ๆ ทำให้ใช้เวลาในการทอนานกว่าเสื่อกกจากแหล่งผลิตอื่น ปกติใช้เวลาประมาณ 3-4 วันต่อผืน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของเสื่อที่ทอด้วย

การเก็บรักษา

- ผลิตภัณฑ์เสื่อจันทบูรจะบรรจุไว้ในหีบห่อถุงพลาสติก หรือ บรรจุภัณฑ์อื่นที่เหมาะสม
- เก็บในสถานที่ที่เหมาะสม มีอากาศถ่ายเทสะดวก ไม่มีความชื้น
- กรณีเปื้อนคราบต่างๆ ให้ล้างด้วยน้ำสะอาด และตากให้แห้ง